

SÄLLSKAPET FÖR SVENSK POSTHISTORISK DOKUMENTATION

SSPD

AKTUELLT OM POSTHISTORIA

Nr 18 - 2025

Innehållsförteckning

Kjell Nilson

W. Rente. Ett människoöde i andra världskrigets och kalla krigets skugga Sid. 6

Sven-Erik Holmedal

Postens identitetskort i Sverige Sid. 14

Per-Edvin Persson

Behandlingen av kolerabrev 1831-1832 i Sverige och Finland Sid. 18

Valter Skenhall

Tjänstebrevsrätten 1920 - 1990 Sid. 28

Per-Edvin Persson

S/S Postiljonen - Postångaren mellan Grisslehamn och Eckerö Sid. 36

Tryck

LaserTryck.se

© SSPD och författarna
ISBN 978-91-531-0003-4

Förlag

Sällskapet för Svensk Posthistorisk Dokumentation (SSPD)
c/o Gunnar Lithén
Vejlegatan 9, 5 tr
164 44 Kista

Behandlingen av kolerabrev 1831-1832 i Sverige och Finland

Per-Edvin Persson

I den posthistoriska och filatelistiska litteraturen har det länge funnits dokumenterade källor för att brev under koleraepidemin i Finland år 1831 både i Finland och Sverige rengjordes genom genomstingande och klogasrökning. Dessutom har det i litteraturen förekommit påståenden om utnyttjandet av speciella perforeringsapparater och rökning med svavel, dock utan klara källhänvisningar. En ny genomgång av befintliga dokument bl a i Riksarkivet i Stockholm och Kungliga biblioteket visar att rökningssmetoden de facto ändrades i Sverige i juli 1831 till rökning med svavel, samt att den perforeringsapparat som distribuerades inte fungerade och snabbt åter ersattes av lösa sylar. I Finland användes från första början klogasrökning hela tiden ut samt lösa sylar för perforeringen.

Kolerapandemierna på 1800-talet

Under 1800-talet förekom sex globala kolera-pandemier. Åtminstone 100 miljoner människor dog på grund av sjukdomen. Den var under seklets första hälft allmänt fruktad då man inte kände till orsaken och behandlingen var osäker (Wikipedia).

Den i ordningen andra kolerapandemin härjade i världen 1826-1837. Det var den första pandemin som nådde Europa och även Finland. Epidemin utbreddes sig till St Petersburg i juni 1831 och yppade sig för första gången i Viborg den 21.7.1831 och i Helsingfors den 19.8.1831. Därifrån spreds den vidare till bl.a. Åbo. Det sista fallet i Finland påträffades i december 1831, varefter följande epidemi nådde Finland först 1848. Sverige klarade sig undan med förskräckelsen 1831. Den första koleraepidemin nådde Sverige 1834 och då kom den västerifrån (Arvidsson 1872).

Under de pestepidemier som förekommit innan koleran uppträdde hade man redan sedan 1300-talet i Europa vidtagit olika slags karantänmetoder i avsikt att förhindra spridningen av sjukdomen till det egna området. Också posten sågs som en möjlig spridningskanal, varför man i olika länder vidtog

rengöringsåtgärder. Det typiska var att breven perforerades eller snittades, doppades i vinättika och röktes med i stort sett alla tänkbara ångor och dunster. Den grundläggande monografin om desinfektion av kolerapost är Meyer (1962), som behandlar ämnet ingående med rikliga exempel.

I det följande behandlas de postala myndigheternas försiktighetsåtgärder i skenet av samtida källor under koleraepidemin 1831. Trots att denna epidemi aldrig nådde Sverige vidtog man åtgärderna här tidigare än i Finland. Källorna återfinns främst i det svenska riksarkivet, på Kungliga biblioteket och i det finska riksarkivet (nationalarkivet). De nu funna urkunderna reviderar delvis tidigare uppfattningar om behandlingen i Sverige som återgetts av Rudbeck (1933) och Persson (2024). Förhållandena i Finland har korrekt återgetts av Fagerlund (1925), Nurmio (1938), Pietiäinen (1988) samt Persson (2024).

BREVÅTGÄRDerna I SVERIGE

Första skedet 16.6–22.7.1831

Kongliga Öfwer PostDirecteurs Embetet (i det följande postöverdirektionen) delgav den 7.6.1831 Postcommissariatet i Grisslehamn att det skulle rätta sig efter de anvisningar Kongliga Quarantaine Commissionen (i det följande karantänskommissionen) stod i beredskap att avge beträffande rengöring av brev och paket som kommer från utlandet till Sverige (Skogman 1831). Karantänskommissionen gav sina föreskrifter till gränspostkontoren den 14.6.1831 i sitt cirkulär nr 75 med följande ordalydelse:

”Circulaire till Gränspostcontoiren om ankommande brefs rökning

Såsom nödvändigt försiktighetsmått om förhindrande af cholera sjukdomens spridande till Riket, har K Qv. C. funnit nödigt jämväl förordna att sedan de utländska postväskorna blifvit nedsänkta uti eller väl öfverskjölde af salt & vatten, innan de öppnas,

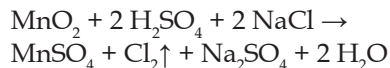
böra breven med tänger uttagas och hastigt doppas i ättika, därefter på 10 ~ 15 ställen med grofva Sylar genomstingas. Sedermera borttorkas den mesta fugtigheten genom pressning mellan linne, Så att de endast blifva däfne, hvarefter breven på kant ställas uti ett durchslag, som hålles i 5 a 6 minuter öfver en tallrik, hvarifrån rök utvecklas medelst vitriolsyra å det rökpulver No 1, som finnes uptagit uti det i bifogade sammandrag tryckte utdrag af K Sundhets Coll år 1813 utfärdade underrättelser om hvad iakttagas bör för förekommande af smittosamma sjukdomars och farsoters utbredande.”

Cirkuläret tillställdes gränspostkontoren i Grisslehamn, Haparanda, Helsingborg och Ystad. Breven har enligt karantänskommissionens brevdarium skickats samma dag. Med brevet till Grisslehamn (Cronstedt 1831), som ankom den 15 juni, följde 12 skålpund (5,1 kg) vitriololja (koncentrerad svavelsyra) och 10 skålpund (4,25 kg) finriven brunsten (mangandioxid).

Sundhetskollégiets (1813) anvisningar (Figur 1) anger att rökpulver nr 1 består av:

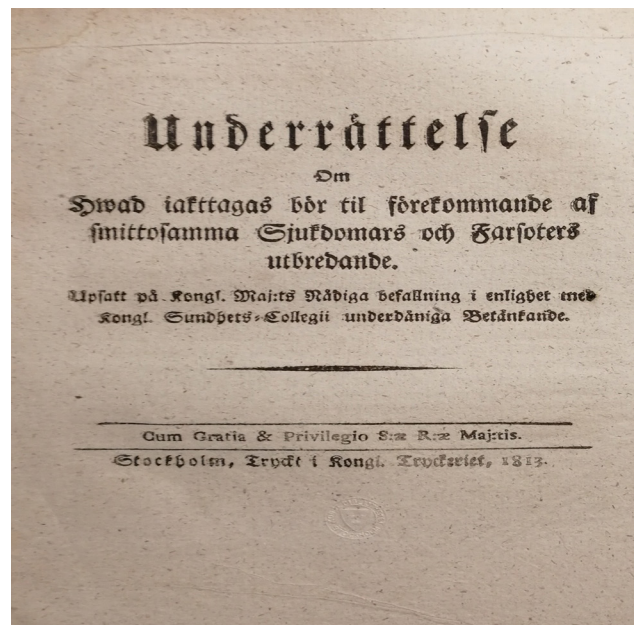
”Finrifwen Brunsten (pulv. Superoxydi manganii) ½ Lod Sönderstött Koksalt (Sal. Commune) 2½ Lod; blandas wäl tillsammans til ett gröfre pulwer, med påskrift: Pulwer til Mineralsura Rökningar N:o 1”

Reagenserna var alltså riven brunsten (MnO₂), krossat koksalt (NaCl) och koncentrerad svavelsyra (H₂SO₄). Då svavelsyra droppas på detta rökpulver frigöres klorgas enligt följande reaktion (Hägg 1963, Persson 2022):

Klorgasen (Cl₂) avgår som gas. Det är påfallande att karantänskommissionen inte gav anvisningar om röklådor eller rökskåp eller sätt på vilket personalen kunde skydda sig mot utvecklingen av giftig klorgas i samma rum som de befann sig. Sundhetskollégiets anvisningar för användningen av rökpulver nr 1 gällde för övrigt rökning av rum där sjuka personer befunnit sig. Man föreskrev försiktighet då röken framkallar hosta. Obebodda rum tillslutes medan ångan verkar och vädras grundligt efter användandet. - I Figur 2 avbildas en tång för hantering av kolera-brev.

Föreståndaren för postkommisariatet i Grisslehamn, Lars Trafvenfeldt, meddelar postöverdirek-

Figur 1: Sundhetskollégiets anvisningar för bl.a. klorrökning från 1813, titelsidan. Originalen finns på Kungliga biblioteket i Stockholm. Foto Per-Edvin Persson.

tionen att anvisningarna för brevens renande tagits i bruk genast för den post som ankom den 16 juni om aftonen från Eckerö, och att reningsproceduren tagit 8 timmar i anspråk. Trafvenfeldt klagar redan den 17 juni över att röken gör det svårt att vistas i samma rum och föreslår att rökningen kunde ske t.ex. i tullverkets packhus i Grisslehamn. Postöverdirektionen svarar den 21 juni att rökning kan ske i någon av postkontorets sidobyggnader. Man försöker påskynda processen.

Den 22 juni 1831 skriver Trafvenfeldt till postöverdirektionen och klagar att den genomträngande och skadliga röken gör det omöjligt att befinna sig i samma rum mer än 15 minuter och att kontorskrivaren Jachaeus ådragit sig en så ihållande hosta att han inte mera kan delta i rökningen. Trafvenfeldt äskar anslag för att anställa ett biträde för rökningen.

Postöverdirektionen svarar den 28 juni att karantänskommissionen anser att om dess anvisningar tillämpas med varsamhet bör inga olägenheter föreligga, men att rökningen kan ske i det fria. Vidare beviljas postkommisariatet rätt att anställa ett biträde för den tid reningsföreskrifterna är gällande (Trafvenfeldt 1831 a, Skogman 1831).

Det visar sig ur korrespondensen i augusti 1831 att

Figur 2: Tång för att ta ut brev ur postväskan under kolera-tider. Postmuseum. POST.045362

Trafvenfeldt av allt att döma löst klorgasproblemet genom att låta bygga ett röskåp för breven, där rökningen företogs. Räkningen för detta hade till först refuserats av postöverdirektionen, men den 16 augusti skickar Trafvenfeldt tilläggsverifikationer samt påpekar att postinspektör Bygdén kan intyga behovet av åtgärden, då han närvarit vid rökningen av en post med denna metod (klorgas).

Kungörelsen 9.7.1831

Den 9 juli 1831 ges Kongl. Maj:ts nådiga Kungörelse om hwad iakttagas bör, i händelse farsoten Cholera skulle inom Riket yppas (Figur 3). I kungörelsens Bilaga VII ges nya och mycket noggranna anvisningar hur brev och paket som anländer från utlandet skall renas. För detta fordras:

1. Ett röskåp av trä, 6 kvarter (89 cm) högt och $3\frac{1}{2}$ kvarter (52 cm) i fyrkant med tättslutande lock. Inuti finns 16 tum (40 cm) från botten en hålskiva. $5\frac{1}{2}$ tum (14 cm) ovanför sätts på motstående sidor 4 träpinnar med knapp, på vilka trådar sättes för brevens upphängande. Tre dylika trådrader inrättas ovanför varandra på 14 cm avstånd. På en sida nertill skall finnas en öppning 12 tum (30 cm) hög och 8 tum (20 cm) bred med en uppfällbar lucka. På locket skall finnas en öppning av dimensionerna $10 \times 7,5$ cm med en skjutlucka.
2. Ett runt fyrfat av järnplåtar, $7\frac{1}{2}$ tum (19 cm) i diameter och $2\frac{1}{2}$ (6 cm) högt med trenne en tum (2,5 cm) höga fötter och på sidan en fatta med träskaft. Längs med hela sidan av fyrfatet bör

finnas små hål i zick zack på $\frac{1}{2}$ tums (1 cm) avstånd från varandra.

3. En maskin till brevens genomstickande. Uti en fyrkantig skiva av mässing, $3\frac{1}{2}$ tum (9 cm) lång och $2\frac{1}{2}$ tum (6 cm) bred, bör 24 starka nålar av stål med tresidig skärande spets vara infattade på lika avstånd från varandra, dock så, att en fyrkant mitt på skivan lämnas obesatt med nålar för att skydda brevens sigill. Skivan bör ha ett starkt handtag.
4. En stark nål av stål, 6 tum (15 cm) lång med tresidig spets.
5. Rökpulver bestående av 1 del svavel, 1 del salpeter, vilka pulveriserade, noga sammanblandas med 2 delar kli.

Om brevens rökning ges mycket ingående anvisningar. Postväskan tvättas med en lösning av en del klorkalk ($\text{Ca}(\text{ClO})_2$) på 100 delar vatten, varefter breven tas ut med tång, läggs i ett passande kärl och övergutes av ättika så att brevens yta vätes av ättikan. Breven torkas efter detta mellan linne genom handpåläggning tills de är dävna (lätt fuktiga), varefter de genomstickas med apparaten. Breven läggs, ett eller flera, på en skiva av kork, varefter apparatens nålar genom ett kraftigt slag förpassas genom papperet.

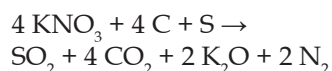
Sedan uppträds breven med hjälp av den stora nålen på en stark tråd, som föres genom mitten av brevens kant, så att de kan hänga radvis i röskåpet utan ett beröra varandra. Skåpet täppes med locket, och fyrfatet med glödgade kol föres in i den nedersta avdelningen och luckan på locket öppnas.

Av rökpulvret strös med en lämplig järnslev litet i sänder på kolen tills 10 lod (130 g) av pulvret använts. När sista portionen pulver är påslagen tas fyrfatet ut och alla luckor skjuts igen. Breven förblir i 5 minuter i det tilltärpta skåpet. Fyrfatet tömmes, nya kol tillföres, och fatet sätts åter in i skåpet, luckorna öppnas och allt får stå i 15 minuter. Efter detta tas breven ut och skickas iväg.

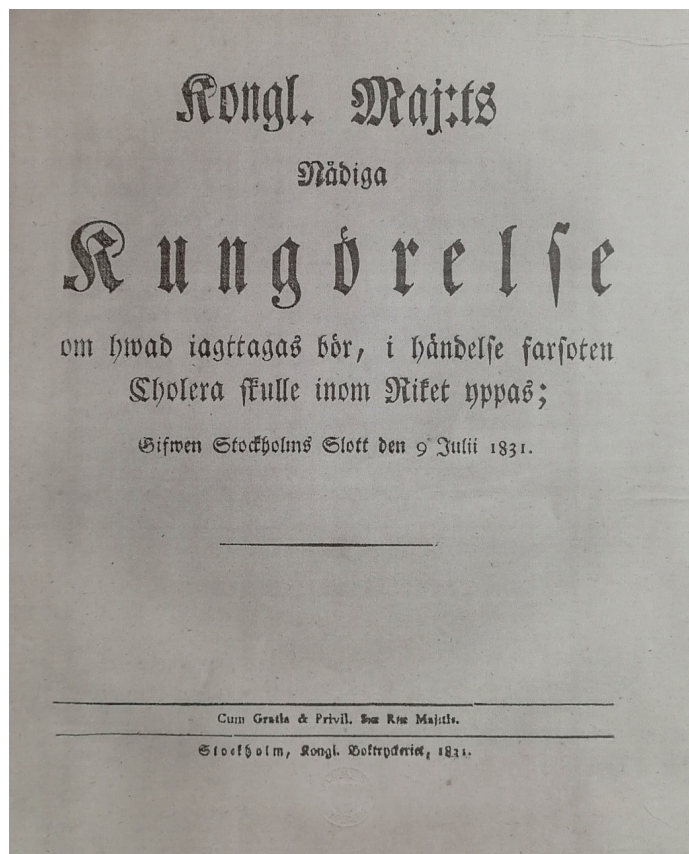
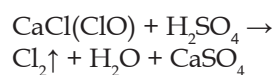
Personalen bör skölja händerna med den nämnda klorkalklösningen innan behandlingen vidtas.

Rökningen verkställes i ett rum som inte bebos.

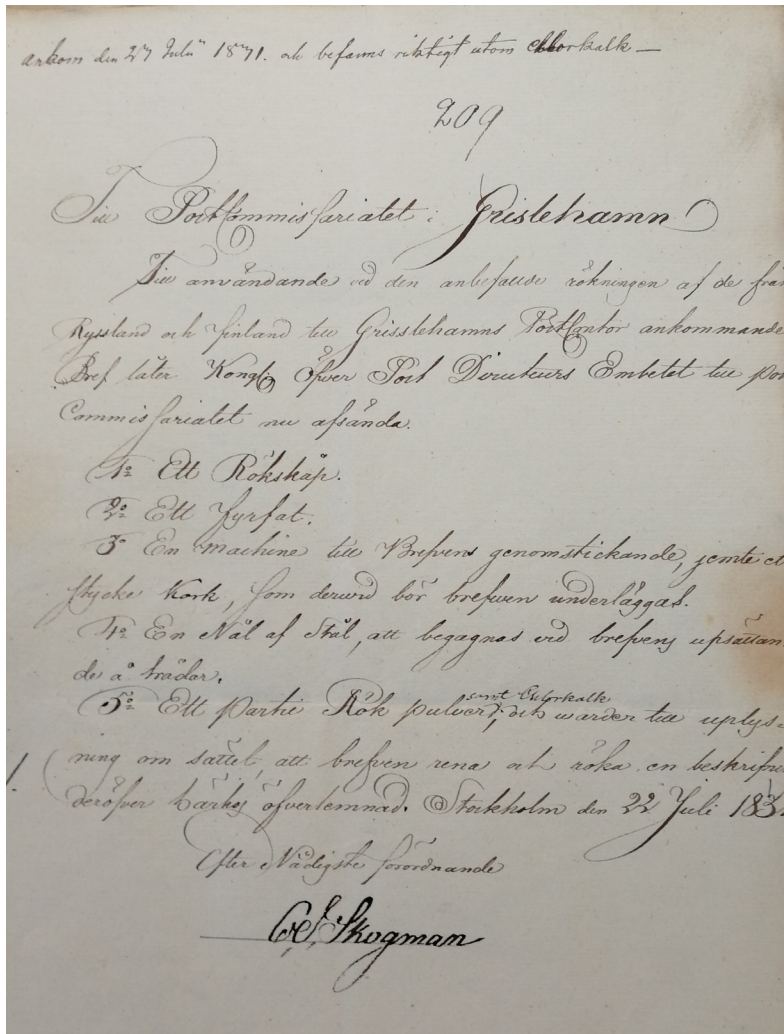
Det nya förfarandet är alltså i princip en rökning genom förbränning av svartkrut. Desinfektion sker, om den sker, genom värme och frigjord svaveldioxid (SO_2). Den kemiska reaktionen motsvarar i huvuddrag följande (Hägg 1963, KRC 2023):

Klorkalken användes i detta sammanhang för desinfektion, inte för klorgasrökning. Klorkalk har den kemiska sammansättningen $\text{CaCl}(\text{ClO})$, ofta summariskt uttryckt som $\text{Ca}(\text{ClO})_2$. I sur miljö frigörs klor enligt följande reaktion (Hägg 1963):

Figur 3: Kungliga majestätets nådiga kungörelse av den 9 juli 1831, titelsidan. Originalen finns på Kungliga biblioteket, Stockholm. Foto Per-Edvin Persson.

Figur 4: Förteckning över utensilier skickade till postkontoret i Grisslehamn den 22 juli 1831 för den nya rökningemetoden. Originalet i Riksarkivet, Stockholm.
Foto Per-Edvin Persson.

Klorkalk används ofta på detta sätt i laboratorieskala för att frigöra klorgas, men här användes alltså en vattenlösning med en viss desinfektionsverkan för att tvätta händer och redskap.

Andra skedet 23.7.1831–19.3.1832

Kungörelsen föranledde omedelbara åtgärder hos postöverdirektionen. Den 22.7.1831 sänder direktionen ett brev jämte försändelse innehållande den i kungörelsen angivna utrustningen, klorkalk och anvisningar för brevens rökande (Figur 4). På brevet har antecknats "ankom den 23 Julii och befanns riktigt utom chlorkalk" så det är möjligt att klorkalken tillställdes separat. Brevet hänvisar dock inte till kungörelsen (Skogman 1831).

Det visade sig emellertid att den nya metoden inte var problemfri. Trafvenfeldt (1831 b) anför i sitt brev av den 16.8.1831 till postöverdirektionen att den tillställda perforeringsapparaten inte håller. Dels är nålarna för svaga, dels är det svårt att lösgöra dem från breven. Korkskivan som skickades smulades sönder efter tre användningar. Han begär att få återgå till att genomstinga breven med de lösa sylar som införskaffats för den förra behandlingsmetoden.

Han använder en bräda som underlag.

Vidare är rökskåpet för litet för den mängd brev som behandlas. Hettan i skåpet är också ett problem, då den leder till att sigillen hotar skadas.

Postöverdirektionen ger i sitt brev av den 19.8.1831 postkommissariatet i Grisslehamn rätt att förfärdiga ett större rökskåp, som motsvarar behovet, och att använda de lösa sylar man tidigare inköpt för att perforera breven.

Det förefaller som om reningen av post fortsatte in på våren 1832. Karantänskommissionen meddelar i ett brev av den 19 mars 1832 att brev mm. som ankommer från kolerabesmittade eller misstänkta orter hädanefter endast rökas, utan dopprning i vatten eller ättika, och utan genomstingning (Cronstedt 1832).

Varför ändrades metoden?

Ur den bevarade korrespondensen går det inte att utläsa varför rökningemetoden ändrades. I princip var klorgasrening en för tiden modern metod, medan svavelrökning representerade en äldre metod. Med risk för spekulation är det möjligt att karantänskommissionens underlåtenhet att skydda personalen som utförde klorgasrökningen kan ha lett till förändringen. I och för sig hade det räckt med att tillhandahålla ett rökskåp för klorgasrökningen, utan att ändra på den kemiska metoden, men tydligen ville man göra en radikal förändring. Ur mikrobiologisk synpunkt framstår klorgas som ett effektivare desinfektionsmedel än svaveldioxid. I princip var förstås alla rökningemetoder onödiga, då kolera inte sprids via brev (Meyer 1962).

Perforeringsapparaten på Postmuseum

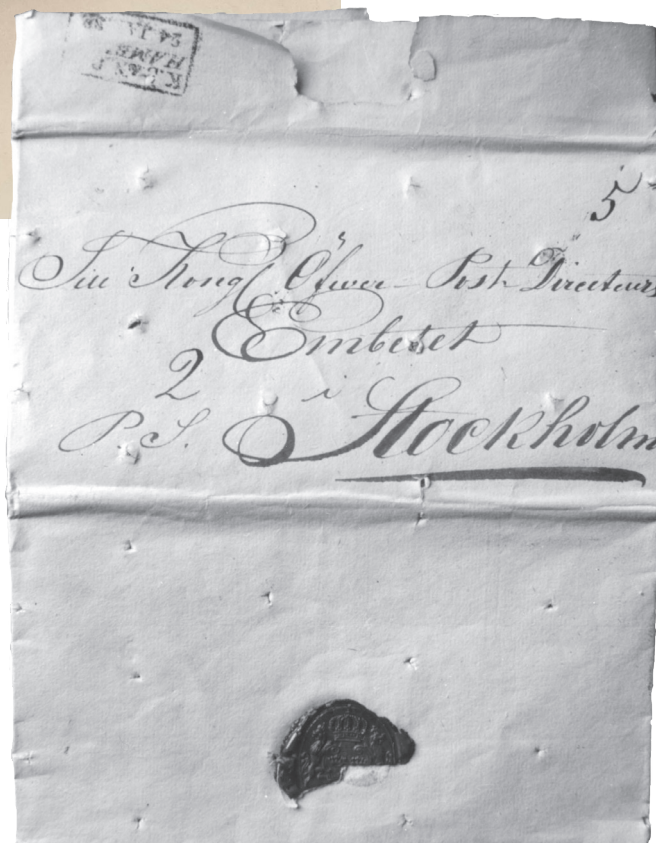
Postmuseum i Stockholm besitter en perforeringsapparat som tillverkats i Tyskland och inhandlats för det svensk-norska postkontoret i Hamburg (Figur 5). Den har använts för perforering av brev som i koleratider passerat detta kontor. Postmuseum har vidare i sina samlingar åtminstone ett brev som genomstungits av apparaten i Hamburg (Figur 6). Hålen sitter i jämna mönster över hela brevet (www.digitaltmuseum.se) till åtskillnad från de brev som perforerats i Grisslehamn eller Finland med sylar för hand, där mönstret är oregelbundet och inte upprepas (Persson 2024).

Museets perforeringsapparat har avbildats i litteraturen (bl.a. Wilén 1975, 1985, Pietiäinen 1988). Apparaten har även avbildats på en motivstämpel från Grisslehamn år 1985. Bilderna har måhända bidragit till uppfattningen att denna apparat varit

Figur 5. Perforeringsapparat inköpt för det svensk-norska postkontoret i Hamburg (K.S.N.P.C.), tillverkad i Tyskland och använd därstädes 1831-1832. Ingår i Postmuseums samlingar, Stockholm. POST.044242

Figur 6. Brev avsänt från K.S.N.P.C. den 24 januari 1832 och genomstunget av apparaten i Fig 4. Notera det jämna perforeringsmönstret. Ingår i Postmuseums samlingar, Stockholm. POST.045363

i användning i Grisslehamn, vilket alltså inte motsvarar verkligheten.

På basen av den korrespondens som refererats ovan förefaller det entydigt att breven åtminstone i Grisslehamn perforerades för hand med lösa sylar, möjligen med undantag för några dagar, under hela den tid reningsföreskrifterna var i kraft, dvs. 14.6.1831 - 19.3.1832.

DE SVENSKA ANVISNINGARNA FÖR POSTBÅTARNA

Fagerlund (1925) återger finländska källor (brevväxling mellan gränspostmästare von Baumgarten i Eckerö och postdirektionen i Helsingfors) som berättar att de åländska postrotarna den 25 juni 1831 förbjöds att ta i land i Grisslehamn. En båt rodde ut till dem, varefter postväskan bands i tåg och släpades genom vattnet till stranden. Situationen upplevdes obekvämt och till och med farlig för ålänningarna. Den löstes först i september 1831, då ålänningarna anvisades ett avskilt ställe att ta i land och vila sig. Jag har inte lyckats finna källan till dessa bestämmelser på den svenska sidan, men den 22 juni meddelar karantänskommissionen postkommisariatet i

Grisslehamn att de svenska postrotarna inte får stiga i land i Eckerö och att postväskan ska lämnas på postbryggan. Brevet ankom den 25 juni (Poppius 1831).

På den finska sidan förefaller situationen att ha bekräftats officiellt först den 25.7.1831, då svensk-norska konsulatet begärt postdirektionen därom. Postväskan hämtades från bryggan i Eckerö av en tullvaktmästare. Kvittot på postleveransen sändes med följande postrote (Fagerlund 1925).

I sitt brev till postöverdirektionen av den 26.10.1831 nämner Trafvenfeldt att han av karantänskommissionen uppmanats sända den svenska posten till Eckerö med den återvändande "ryska postbåten", varför han uppgjort ackord med den åländska roten. Han frågar direktionen hur man framgent skall förfara. Här upphör alltså de svenska postbåtarna att gå till Eckerö. Tydligt har han hänvisats att uppgöra betalningsfrågan med karantänskommissionen, för i sitt brev till denna den 16.11. ber han kommissionen fastställa en maximisumma för betalningen av ålänningarnas tjänster. I brevet nämner han också att de åländska myndigheterna meddelat att hälsotillståndet på Åland är tillfredsställande. Detta brev, daterat den 29.10.1831, är sänt av Ålands kronofogde till "Commendanten Öfverste

Figur 7. Två kolerabrev genomstugna i Grisslehamn 1831-1832. Det övre brevet nämns i Trafvenfeldts korrespondens (se texten), det undre är genomstunget även i Åbo. Notera det oregelbundna perforeringsmönstret, vilket tyder på att breven perforerats för hand med lösa sylar. Foto Per-Edvin Persson.

Lieutenanten och Riddaren Herr L.L. Trafvenfeldt" och lyder:

"Embetsmemorial Att hälsotillståndet inom Ålands Härad fortfar att vara godt och tillfredsställande, varom får jag härmed äran underrätta. Ålands Härad's Krono Fogde Kontor den 29de October 1831. C. Willebrandt"

Brevet är avbildat i figur 7.

Karantänskommissionen ger den 5.11.1831 i ett brev till Trafvenfeldt anvisningar för de undantagsfall då man är tvungen att skicka en svensk postbesättning till Eckerö. Då skall med postbåten medfölja en officer som övervakar att svenskarna inte kommer i beröring med ålänningarna (Cronstedt 1831).

Den 29.10.1831 ger Trafvenfeldt (1831 b) noggranna anvisningar till den vid Grisslehamn förlagda sjökommenderingen hur de ryska postbåtarna skall emottagas i Grisslehamn. Då postbåten från Åland ankom skulle den kasta ankar i viken. Därpå skulle jourhavande underofficeren med 3-4 man och en posteringskorpral ro ut och hålla sig lovtart om postbåten. Korpralen skulle mottaga postpasset med ett långt spö och postväskan skulle kastas i sjön och med en båtshake i släptåg föras i land. Den svenska postväskan fördes ut och kastades in i den åländska postbåten från lovtarts. Betalningen till ålänningarna överräcktes med ett långt spö där en klyka anbringats.

BREVÅTGÄRDerna I FINLAND

Den finska postdirektionen och framför allt postdirektör Gustaf Wilhelm Ladau försökte till en början tona ned risken av kolera. Ännu den 27.6.1831 framhåller postdirektionen i ett brev till de svenska myndigheterna att hälsoläget i Finland är tillfredsställande, men att de finska postiljonerna ska förses med sundhetsintyg då de reser till Grisslehamn (Fagerlund 1925). Som bekant hade koleran nått St Petersburg i juni 1831.

Den 2.7.1831 beordrar senaten (finska regeringen) Ladau att bege sig till Viborgs län för att bereda de åtgärder som behövs för att förhindra kolerans spridning genom posten då "farsoten Cholera jemväl utbrutit i Hufvudstaden St Petersburg" (Kejserliga senaten 1831, Nurmio 1938). Avståndet mellan St Petersburg och Viborg är 140 km.

Ladau vistades i Viborgs län den 4-11.7.1831, till en början för att övervaka postutväxlingen vid Rajajoki (Systerbäck) karantänstation, där den ryska och finska posten utväxlades och vid denna tidpunkt även renades genom klorrökning. Han uttalar i sin rapport av den 13.7. sin övertygelse att allt är under kontroll.

Den 10.7.1831 gav Ladau ändå anvisningar åt postinspektören (postmästaren) i Viborg att införskaffa de redskap som behövs för rening av genomgående post både för sitt kontor och postkontoren i Kexholm och Sordavala. Han skriver bl.a. att postinspektören skall "...nu genast gå i författning om förfärdigandet hos vederbörande Hantverkare här i staden af följande till brefs purification erforderliga effekter, nemligen trenne rökningsslådor, tre par jernstänger hvarmed

brefven emottagas och i lådan inläggas, samt Tolf jernnålar med skaft i tre olika dimensioner till brefsrens genomstingande...", vidare att "... begynna med purification af såväl all härstädes inkommande som härigenom gående correspondence...". "Förenemnde purification hvartill begagnas Chlorgas bör vara verkställd inom en tid av fyra eller högst sex timmar. ... Ankommande Postväskor renas medelst tvättning med en Chlor upplösning".

Brevet fortsätter "... de till gas-rökningen och tvättningen erforderliga ämnena äger (Ni) requirera hos Herr Landshöfdingen i Länet eller därest sådana genom hans försorg icke stode att erhållas, annorstädes ifrån skaffa sig...Då jag inhemtat att (Ni) redan förskaffat sig nödig kännedom om rökningens ämnenas beskaffenhet och inbördes proportioner som sjelfva purificationens verkställande samt präparaternas tillbörliga egenskaper med hvad mera till saken hörer så anser jag ej heller nödigt att i dessa delar meddela några detaljerade föreskrifter... Till närmare kännedom och handledning bilägges likväl här hos ej mindre H.K.M. den 21 Augusti 1813 fastställda quarantine Reglemente även underrättelse om det sätt hvarpå purification och några andra försiktighetsmått vid Post Amtet i St Petersburg verkställes."

Det ryska karantänsreglementet från 1813 har dess värre inte gått att uppaga, men ur Ladaus korrespondens med postkontoret i Åbo i oktober 1831 framgår att den vanliga rökningmetoden var densamma som i det första skedet i Sverige, dvs klorgas producerad genom vitriololja på brunsten (och koksalt). Man perforerade breven för hand med sylarna, varefter man placerade dem i röklådan, där man frigjorde klorgas genom att droppa svavelsyra på pulverblandningen. Rökningen skulle ske i ett särskilt rum om breven inte rymdes i lådan. I Finland doppades breven tydligen inte i ättika innan de röktes.

Klorupplösningen som postväskorna tvättades med var med största sannolikhet en lösning av klorkalk och vatten, såsom i det andra skedet i Sverige. Också i Finland skulle personalen tvätta sina händer i samma lösning.

Då kolera spred sig i Finland måste även postkontoren i Borgå, Helsingfors, Sveaborg och Åbo vidta samma rengöringsåtgärder som i Viborg. Eftersom brens rening tog flera timmar i anspråk ändrades mottagningstiderna för avgående post i de berörda kontoren, vilket kungjordes i Finlands Allmänna Tidning.

Reningen skedde inte problemfritt. Den 11.11.1831 klandrar Ladau postmästaren i Borgå för att ha brukat för grova sylar, som förstört breven. Klagomålet hade kommit från självaste generalguvernören. Det största problemet var dock administrativt. Landshöfdingen i Åbo hade gett anvisningar om purificationen till postkontoret som avvek från Ladaus anvisningar. Det är inte helt klart vari avvikelserna bestod, men Ladau reagerade mycket kraftigt och krävde i två brev i oktober och november att hans anvisningar

skall följas till punkt och pricka och tvingade landshövdingen till reträtt.

På Åland var man mycket orolig för att koleran skulle spridas till öarna genom posten och postiljonerna. Därför gav Ladau den 5.10.1831 noggranna föreskrifter om rensandet av postiljonernas kläder innan de avreste från Åbo på följande sätt: "Sedan den afresande Postillonens samtliga resekläder blifvit i några timmar tillräckeligen rökte uti ett afskildt rum med Chlor-Gas, skall han vid sjelfwa afresandet afkläda sig alla sina påhafvande wanliga kläder, ända till bara kroppen uti ett närbeläget rum och dem därstädes qvarlemna, samt sålunda naken begifwa sig uti rökrummet och de purifierade resekläderne sig därstädes påkläda; hwarefter någon vidare communication med qvarblifwande personer icke må den resande tillåtas, utan han deremot genast begifwa sig på resan."

I Finland upphörde brevveringen i Åbo genom Ladaus orderbrev av den 2.2.1832. Vid det skedet hade tydligen purifieringsåtgärderna på de andra postkontoren redan avtagit (Nurmio 1938).

"MYTERNA" I LITTERATUREN

Under årens lopp har ett antal påståenden utan tillförlitliga källhänvisningar figurerat i den filatelistiska och posthistoriska litteraturen gällande kolerabrevens behandling 1831-1832. Dessa har gällt perforeringen, rönkningsmetoden och stämpelfärgen.

Perforeringen

Redan Rudbeck (1933) framförde att postkontoret i Grisslehamn tillställts en perforeringsapparat, vilket, som vi sett ovan var helt korrekt, även om användningen visade sig vara mycket kortvarig. Hans monografi var (tydligt) källan för dem som senare upprepat påståendet om perforeringsapparaten (Nauclér 1966, Wilén 1975, 1985, Persson 2022). Wilén (1975, 1985) avbildar den tyska apparaten som ingår i Postmuseums samlingar, vilket måhända bidragit till missuppfattningen att just denna varit i bruk i Grisslehamn. Rudbeck (1933) hade emellertid undgått brevväxlingen om apparatens duglighet, vilken visade att den varit i bruk endast under några dagar i slutet av juli eller början av augusti 1831. Persson (2024) hade med stöd av de oregelbundna perforeringsspåren i befintliga kolerabrev från hösten 1831 och vintern 1832 (Figur 7) ifrågasatt användningen av en apparat. Slutsatsen är att breven åtminstone i Grisslehamn under största delen av koleraåtgärderna bevisligen perforerades för hand, med lösa sylar.

Detsamma gäller förhållandena i Finland, trots att bl.a. Ossa (1971) och Moilanen et al. (2024) anfört - utan källhänvisningar - att flera postkontor i Finland använde en apparat för perforeringen. Pietiäinen (1988) t.o.m. avbildar apparaten från Postmuseum, men påstår inte att denna använts i Finland. Ursprungsurkunderna är emellertid helt entydiga:

Figur 8. Två kolerabrev genomstungna i Åbo 1831-1832. Observera det oregelbundna perforeringsmönstret, vilket bekräftar att breven perforerats för hand, med lösa sylar.

Foto Per-Edvin Persson.

Ladau (1831) förutsatte att breven perforerades med järnnålar med skaft, för hand. Perforeringsspåren från kolerabrev i Finland, såsom de som avbildats i Figur 8, är oregelbundna utan återkommande mönster. Perforeringsapparater var alltså inte i bruk i Finland 1831-1832.

Rökningen

Johannes Rudbeck var en seriös posthistoriker och bl.a. chef för Postmuseum i Stockholm. Hans monografi över Sveriges sjöpostföring (1933) baseras på ursprungsurkunder, dess värre ospecificerade. Han återger bl.a. helt korrekt innehållet i den redskapsförteckning som tillställdes postkontoret i Grisslehamn den 22.7.1831, dock utan att inse att själva rökningmetoden samtidigt ändrades. I själva verket blandar han karantänskommissionens och postöverdirektionens redskapslistor, vilket vållade huvudbry för Persson (2022), då listan i själva verket tillhandahåller två möjligheter att frigöra klorgas, antingen med brunsten, koksalt och en stark syra eller med klorkalk och en stark syra. I de källor både Rudbeck (1933) och Persson (2024) anger finns ingen hänvisning till utnyttjande av svavel för rökningen i Sverige. Det är först om man har kännedom om den nådiga kungörelsen av den 9.7.1831 och den efterföljande korrespondensen mellan Grisslehamns postkontor och Stockholm som det står klart att man övergav klorgas för svaveldioxid i juli 1831. De källor som – utan källhänvisningar – angett att svavel använts för rökning av kolerabrev i Sverige (Naucleur 1966, Moilanen et al. 2024) har alltså haft rätt på denna punkt. Dess värre har påståendena inte kunnat betraktas som trovärdiga då inga källor angetts.

I Finland däremot användes klorgas under hela den tid rengöringsåtgärderna var i kraft, dvs. 10.7.1831-2.2.1832. Som ovan angivits använde man brunsten, koksalt och vitriolsyra för att frigöra klorgas. Detta bekräftas särskilt av Ladaus (1831) ettriga korrespondens där han kräver att hans anvisningar skall följas till punkt och pricka då landshövdingen i Åbo blandat sig i förfarandet.

Den röda stämpelfärgen

Meyer (1962) anger att "pålitliga källor inom Stockholms postväsende" berättat att en röd stämpelfärg använts i Sverige för att indikera kolerapost. Han drar dock slutsatsen att den röda stämpelfärgen inte kan anses vara ett klart bevis. Påståendet om den röda färgens koppling till en senare koleraepidemi upprepas av bl.a. Åström (2004).

En genomgång av den röda stämpelfärgens användningstider i Grisslehamn och förekomsten av kolera i Sverige eller Finland visar, att endast 36 % av tidpunkterna överlappar (Persson 2024). Enligt Stenberg & Nilebrandt (1973, 1974) användes röd stämpelfärg i Grisslehamn i perioderna 1840-1842, 1843-1846, 1848-1849 samt 1852-1854. Kolera förekom i Finland, Sverige eller på Åland under åren 1831, 1834, 1848-1849, 1850, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1866 och 1873 (Arvidsson 1972). Mot

denna bakgrund förefaller det inte troligt att en röd stämpelfärg skulle indikera kolerapost, åtminstone inte i Grisslehamn 1831-1832.

Även i Finland har motsvarande påstående framförts. Ossa (1971) ansåg den röda stämpelfärgen i Åbo år 1822 vara ett tecken på kolera. Då kolera inte förekom i Finland före 1831 förefaller inte stämpelfärgen här heller vara kopplad till kolera.

Referenser

- Arvidsson, S-O. 1972. De svenska koleraepidemierna. En epidemiografisk studie. Akademisk avhandling, Karolinska institutet, Stockholm. 181 ss.
- Cronstedt, C. 1831. Brev från karantänskommissionen till postkommisariatet i Grisslehamn, nr 203 (14.6.1831), nr 126 (5.11.1831). Riksarkivet, Stockholm. Överpostdirektören med föregångare, Postkontoren, Postkontoren SE/RA/1421/05/A/Grisslehamn 3
- Cronstedt, C. 1832. Brev från karantänskommissionen till postkommisariatet i Grisslehamn, nr 227 (19.3.1832). Riksarkivet, Stockholm. Överpostdirektören med föregångare, Postkontoren, Postkontoren SE/RA/1421/05/A/Grisslehamn 3
- Fagerlund, L.W. 1925. Anteckningar rörande samfärdseln emellan Sverige och Finland öfver Ålands haf och de åländska öarna. Åland – Bidrag till kännedom af hembygden VIII. Helsingfors, 450 ss.
- Hägg, G. 1963. Allmän och oorganisk kemi. Almqvist & Wicksell, Stockholm. 760 ss.
- Kejsrerliga senaten för Finland 1831. Brev till postdirektör Ladau 2.7.1831 nr 24/4. Finska riksarkivet, senatens brev Ea:20 Senaatin kirjeet (1831-.1831)
- KRC Kemilärarnas resurscentrum 2023. Kaliumnitrat, kolpulver och svavel – svartkrut. 231212_svartkrut. www.su.se/krc
- Kungliga majestätet 1831. Kongl. Maj:ts nådiga Kungörelse om hwad iakttagas bör, i händelse farsoten Cholera skulle inom Riket yppas. Gifwen Stockholms Slott den 9 Julii 1831. Stockholm, Kongl. Hoftryckeriet, 59 ss. Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Ladau, G.W. 1831. Brev till postmästaren i Wiborg nr 571 (10.7.1831), senaten nr 573 (13.7.1831), postmästaren i Åbo nr 765 (10.10.1831) och 813 (3.11.1831) samt nr 754 (5.10.1831), till postmästaren i Borgå nr 828 (11.11.1831). Finska riksarkivet, postdirektionens, brevkoncept, Posti-ja telelaitoksen hallinto-osaston arkisto, Da:19 Kirjekonseptit (1831-1831).
- Ladau, G.W. 1832. Brev till postmästaren i Åbo nr 68 (2.2.1832). Finska riksarkivet, postdirektionens brevkoncept, Posti-ja telelaitoksen hallinto-osaston arkisto, Da:20 Kirjekonseptit (1832-1832).
- Meyer, K.F. 1962. Disinfected mail. Holton, Kansas. 341 ss.

- Moilanen, A., Filmer, W., Hockman, T., Oikarinen, S. & Pitkänen, R. 2024. Suomen varhaisposti. Kuriiriposti, kruununposti ja varhainen yleinen posti. Postimuseo. 224 ss.
- Naucmér, J. 1966. Grisslehamn och sjöpostföringen över Ålands hav. *Posttryttaren* 1966: 19-52.
- Nurmio, Y. 1938. Suomen postilaitos vuosina 1808-1870. Suomen postilaitoksen historia 1638-1938 II. Posti- ja lennätinlaitos, Helsinki. 317 ss.
- Ossa, M. 1971. Suomi - filatelian aarreaitta. Postimerkkiliike Lauri Peltonen, Hanko, 152 ss.
- Persson, P-E. 2022. Koleraepidemin 1831-1832 - postbehandlingens kemi. *Luppen* 3/2022, ss. 4-11.
- Persson, P-E. 2024. Totta ja tarua kolerakirjeistä 1831-1832. *Filatelisti* 5/2024, ss. 16-20.
- Pietiäinen, J-P. 1988. Suomen postin historia I ja II, Posti- ja telelaitos, Helsinki, 573 ss. resp. 616 ss.
- Poppius, G. 1831. Brev från karantänskommissionen till postkommisariatet i Grisslehamn nr 205 (22.6.1831). Riksarkivet, Stockholm. Överpostdirektören med föregångare, Postkontoren, Postkontoren SE/RA/1421/05/A/Grisslehamn 3
- Skogman, C. 1831. Brev från postöverdirektionen till postkommisariatet i Grisslehamn nr 202 (7.6.1831), nr 204 (21.6.1831), nr 206 (28.6.1831), nr 209 (22.7.1831), nr 218 (5.8.1831), nr 212 (19.8.1831). Riksarkivet, Stockholm. Överpostdirektören med föregångare, Postkontoren, Postkontoren SE/RA/1421/05/A/Grisslehamn 3
- Stenberg, K-E. & Nilebrant, S. 1973. Tidiga svenska datumstämplar. Del 1. Bågstämplar. Specialhandbok Nr 5. Sveriges filatelist-förbund, Stockholm. 64 ss.
- Stenberg, K-E. & Nilebrant, S. 1974. Tidiga svenska datumstämplar. Del II Fyrkantstämplar. Specialhandbok Nr 6, Sveriges filatelist-förbund, Stockholm, 87 ss.
- Sundhetskollegiet 1813. Underrättelse om hwad iakttagas bör til förekommande af smittosamma sjukdomars och farsoters utbredande. Upsatt på kongl. Maj:ts nådiga befallning i enlighet med kongl. sundhetskollegii nådiga betänkande. Tryckt i kongl. tryckeriet, Stockholm. Kungliga biblioteket.
- Trafvenfeldt, L. 1831 a. Brev till postöverdirektionen nr 956 (17.6.1831) och nr 977 (21.6.1831). Riksarkivet, Stockholm. Överpostdirektören med föregångare. Överpostdirektören Huvudarkivet, Memorial från postkamrerare och skrivelser från postmästare m.fl. SE/RA/1421/01/E 3 a/86
- Trafvenfeldt, L. 1831 b. Brev till postöverdirektionen nr 1332 (16.8.1831), nr 1809 (26.10.1831), till karantänskommissionen nr 2102 (16.11.1831) samt till sjökommenderingen i Grisslehamn nr 125 (29.10.1831). Riksarkivet, Stockholm. Överpostdirektören med föregångare. Överpostdirektören Huvudarkivet, Memorial från postkamrerare och skrivelser från postmästare m.fl. SE/RA/1421/01/E 3 a/87
- Wilén, B. 1975. Postfärderna över Ålands hav. Ålands Vänner rf, Mariehamn. 91 ss.
- Wilén, B. 1985. Postfärder över Ålands hav och de åländska öarna. Liber förlag, Stockholm. 112 ss.
- Åström, P. 2004. The postal history of the Mail Road: Åland and Finland, pp. 38 - 57 in *The Mail Road across land and sea*, Postal Museum Publications No. 53, Stockholm.

Digitala referenser

- <https://digitaltmuseum.se/011024624325/perforeringsapparat>
- <https://digitaltmuseum.se/011024627672/brev>
- https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_cholera

SSPD

Sällskapet för Svensk Posthistorisk Dokumentation (SSPD) bildades 1970. Enligt stadgarna ska sällskapet "främja intresset för och kunskaper om allt som kan hänföras till svensk posthistoria". Vid slutet av år 2024 hade SSPD 116 medlemmar.

Medlemmarna i sällskapet arbetar med forskning och utredningsarbete kring posthistoriska frågor. Fram till år 1982 publicerades rönen från detta fortlöpande i Skrifter och meddelanden från SSPD. Från år 1986 sker publiceringen i Aktuellt om Posthistoria. Årets utgåva är den sjuttonde i denna skriftserie.

Delar av medlemmarnas samlade forskning och dokumentation kan även studeras på sällskapets hemsida www.sspd.se.

ISBN 978-91-531-0003-4